

Ha összeáll a kép

Mozaikművészetünk repülőszőnyegén

Összetett gondolkodása, elvont képzetalkotása minőségének ellenőrzésére alkalmazzon mozaikot! Ideértve a térbeli alakzatok nem látható részeinek feltételezését, az időbeli futamok vagy egyidejű összhangzatok felbontását, vagy egybeérzését. Képzavart? Megfejtést. Célkeresztben a műveleteket végrehajtó elme, a rend és a káosz nagyfeszültségében. Mert nem tehet másként, egyaránt rendszerben gondolkodik a nagy elméleti sejtések rejtvényfejtője és az ösztönös alkotó, a tapasztalatokat sejtjeibe gyűjtő csecsemő és a vészforgatókönyvön agyaló leleplező. Miként alakul a rendszerben gondolkodás, ha a szabad kifejezőmód szintézise megvalósul? A legalább részleges kifejtéssel esztéták és alkotók egyaránt kísérleteznek.¹ Persze szükségtelen, hogy az eredeti tehetség is ekkora feneket kerítsen a meztelen királynak. Gondolta a fene! – morogja zavartan a művész kiállítás-megnyitója kacskaringóit hallva. Strukturálisba ájult ítéscímborám arca be se fér az ajtón, noha a közbeszéd gyakorlatiasan leegyszerűsítette a fogalmat, azaz mozaik lehet a részletekből összeálló kép, képlet vagy fogalmi összefüggéscsoport, elmélet.² Hova visz ez a macskaköves út? Írásfélékhez, a szóbeli fogalmi és képi kifejezés egymásba hatolásához? Térbeli spekulációkhoz? A homo ludens fantáziája kimeríthetetlen. A népszerű játékok tengerében hangsúlyos valamiféle mozaikrendszer, egyéb ázsiai kedvencek mellett ilyen a *go* és a *tangram*, témánk örökifjú, távol-keleti illusztrációi. A „dicső” természet ontja az olyan szisztémákat, mint a táblahálózattá szétrepedt kiszáradt folyómeder, az összetett rovarszemek képalkotása, a léprácsok, a kovamoszatok felépítése, a molekula- és sejtképletek, a sejtmembrán genetikailag kódolt primer szerkezete (mintázatok, receptorvázak) – a mikroszkopikus ren-

NAGY ANDRÁS (1953) grafikus, könyvtervező, a *Hitel* képszerkesztője.

1 Pl. E. H. Gombrich: *Művészet és illúzió* (Budapest, 1972, Gondolat) és R. L. Gregory: *Az értelmes szem* (Budapest, 1973, Gondolat).

Pernecczy Géza: *Képzőművészet a matematika és a „szép arányok” tartományjai között* (1992) és SAXON Szász János: *Barangolás a Poliuniverzumban. Az érzékelésen túli valóság nyomában* (2010).

2 Lásd Tamkó Sirató Károlynál a dimenzionista röpirat szerzőinek szövegrészleteit *Mozaik* címmel.

detlenség makroszkopikus rendjének képzelt paradoxona.³ Az idegesítően végtelen fraktálokkal együtt ez kész megsemmisülés.

Amikor az uruki sumer mester a színes mázas cserépkúpjait az áloszlopok nedves agyagába szúrva megalkotta mintaszövedékét – amit a mozaik első példái között szokás emlegetni –, ez a díszítő felfogás romlandó anyagokból már jóval öregebb volt, s önkéntelenül az organikus mintákból következett. A logaritmikus csigavonal karrierje a végtelenbe tart. Szép az lehet, amit megismerünk, utánozzuk hát a természetet, lássuk, ki tesz túl a kis mimikripolipon. Ókori művészeti vitatéma: másolás, „tükrözés” vagy új világ felfedezés, új világ teremtés?⁴ Az útkereső mozaik a XX. század folyamataiban újra fölfedezi elfelejtett lehetőségeit, és maga is megadja a lényegéből következő pointillista, konstruktivista, formabontó és -szervező válaszait. Kilépve a síkból, a műfaji áthatásokkal új dimenzióra lel az illúziók repülőszőnyegén.

A földrészek, birodalmak, népfoltok mozaikjában, a magyaroké csak parányi, csorba csempe, de a mozaikművészetben mégis jegyzett hely – szeretné hinni, akinek nem kifestő ábra e táj, vagy nem felejtett túl sokat a tananyagból, és képes földélni a pannon Hercules-villa anyatigrisét, a balácapusztai római villa madarait s talán az Óbuda-hajógyári delfines mozaikot. De aztán sok száz évig se hangulat, se mozaikkép. Felénk egy-két középkori morzsa, amott raggognak a ravennai mesterek, s miközben Iszfahántól Córdobáig a bizánci fogásokat tökélyre vivő muszlim művészet tündököl (és titkokba révednek az azték és miszték türkizmozaikos halotti maszkok), Európa szerencsésebb részén a reneszánsz újdonságainak hatására visszaszorul a műfaj a kisebb műtárgyakon intarziás megoldásokat alkalmazó díszítőművészetek sorába. Kőpadlókon továbbra is eleven – ahol a templomi labirintusminta jelképes zarándokút –, és a fürdőkultúra sincs meg nélküle. Drága eljárás ez, képzőművészekről mozaikképet inkább csak a hosszú távra tervező anyaszentegyház rendel. Nálunk a XIX. század végéig az se.

Itthon majd főként az eklektika historizáló millenniumi magabiztossága futtatja föl a mozaikot. Felragyognak a timpanon-berakások, előcsarnokok, épülethomlokzatok és kapuk, a pozsonyi Kék templomtól a marosvásárhelyi Kultúrpalotáig. Jobbára festményátültetéseket látunk; Lotz Károly, Kernstok Károly, Vaszary János kartonképei nyomán valódi képzőművészeti érték is születik, kitűnve más nagyszabású⁵ munkák közül. A technológiai fegyelem és a jó ízlés

3 Koch Sándor: *A tökéletlenség és korlátosság dicsérete* (Budapest, 1989, Gondolat). Ua. *Pillanat–Ember–Végtelenség*. Írások Koch Sándortól és Koch Sándorról (Budapest, 2005, Scientia Kiadó, 134)

4 Iskolapélda: pozitív-negatív, három dimenzió illúziós kockarendszer. Mozaikpadló motívum. Antiochia, II. sz.

5 Pl. temetői kupoladíszek (1908); a Széchenyi fürdő kupolamozaikja (1926). *Patrona Hungariae* mozaikok Róth Miksától, Pesten: Lehel téri templom (1912), a Hangya Szövetség épülete, Lónyai u. (1914); az egykori Török és Társa Bankház homlokzatdíszje: *Hungária megdicsőülése*, Bp., Szervita tér 3. (1906). A homlokzat helyreállítása tökéletes csapatmunka volt, benne mozaik-restaurátorokkal (2006–2008).

Róth Miksa⁶ üvegfestő és mozaikművészen egyesül. Legemlékezetesebb munkáit a gödöllői művésztelep alkotóival, Körösfői-Kriesch Aladárral és Nagy Sándorral együtt készíti. Viszont éppen Róth, az új anyagokat felvonultató szecessziós dekoráció⁷ nagymestere, autonóm műveivel lett a korabeli mozaik meghaladhatatlan példája, *PAX* feliratú táblaképe, a korszak esztétikai csúcsterméke.⁸ Azt hinnénk, hogy a preraffaelita mozaikhangulatot a Nagy háború kiöli a művészetünkből. Annyiban igaz is, hogy ez a miszticizáló formanyelv a Magyar Királyság szétdarabolásával ön maga álmképe marad, míg a szüzességét elvesztő art nouveau, art deco és jugendstil témái (igényei) a „kellemes” felé fordulnak. Háborútól háborúig, stílusait tekintve széttartó lesz a hazai mozaikművészet. Fennmarad a precíz, középkori modor,⁹ de megjelenik a formailag szabadabb képpalkotás, témakörtől függetlenül.¹⁰ Szánalmas és bosszantó, ha egy műveletlen blogger kiiktatná a két világháború közötti műfajok közül a mozaikot, egy másik mihaszna pedig egészen a rendszerváltásig eltagadná a magyar mozaik történetét.¹¹ Google és Magoogle fiai, Tersánszkyval szólva: „Bajahüleségám!”

Több tekintetben is tanulságos kor ez a 70 év a II. világháború után. Rávilágít arra, hogy miként kerülgetik a kiváló művészek a forró szocreál kását. Egy részük ugyan hihetetlenül újrendszer hívő, mint Jánossy Ferenc, aki a társadalmi mobilitás „előremutató” zsánerképeivel nevelné a zuglói lakótelep népét (Nagy Lajos király útja 78., 1957). Úgy lecövekeli a megrendelő központi akarat az alkotói autonómiát, hogy a mozaikművészekre rá se ismerünk. Az egyik áldozat a naiv szentkép mozaikjáról megismert Percz Jenő József¹² munkássága. Sztálinváros, a József Attila könyvtár díszítményei és a Béke üzletház (Május 1. út): Iván Szilárd (parasztok), Hegyi György (építkezés), Rác András (vasöntés), Percz Jenő József (városépítők), H. Mattioni Eszter (munkás és paraszt táncosok). A rendszer a középületek falán is agitációs propagandát folytatott, itt a mozaikművészetet is szekere elé fogta. Látjuk, a szocreál sem egységes, nem csak

6 Varga Vera: *Róth Miksa művészete* (Budapest, 1993, Helikon Kiadó).

7 *Najádok forrása* (1907), a Zsolnay gyár anyagaiból. Liszt Ferenc Zeneakadémia.

8 Róth Miksa-gyűjtemény, Ltsz.: 92.83.1.

9 Zsellér Imre: *Lisieux-i Szent Teréz* (1928); Kölber Dezső - Zsellér László: *Magyarok Nagyasszonya* (1932, Békéscsaba, rk. templom); Haranghy Jenő - Zsellér Imre: *Országépítő Szent István* (Hősök tere, a Múcsarnok timpanonján, 1941); Percz Jenő József: *Aba-Novák Vilmos síremléke* (Farkasréti temető, 1941).

10 Deéd-Dex Ferenc: *Zenélő angyalok* (Városmajori Jézus Szíve rk. plébániatemplom, 1933); Bálint Endre: *Vajda Lajos emlékműmozaik* (Szentendre, 1943); Metky Ödön: *Kultúrtörténeti mozaik* a Székesfehérvári Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár és Csók István Képtár falán (1944).

11 „...a II. világháború megpecsételte a mozaik sorsát is (hacsak nem tekintjük művészetnek az aluljárókat borító kerámiamozaik burkolatot). Gyakorlatilag a rendszerváltás óta próbálják nálunk is feleleveníteni a mozaikművészetét. Jelenleg inkább még csak az útkeresés folyik, gyakorlatilag a művészek próbálják a saját stílusukat kialakítani.” – Barcsay mester várja az ítélszéken.

12 *Szent Antal és Szent Teréz mozaik-táblaképek* (Győri Szent Imre plébánia, 1943).

sematikus, szájbarágós, figurális munkákat termelnek,¹³ hanem irgalmatlanul sokkolót, mint a totalitarizmus kívánta heroizmust elvont, expresszív, vadító forma- és színorgiával felmutató formalista Hincz Gyula.¹⁴ Alkati kérdés. A mozaikhoz képzelt elegancia kevésbé jellemző, de föllelhető Mohácsi Ferenc alakoslovas kültéri mozaikján és Blaski János: *Oktatás* című, rendezvénytermi munkáján. Mindkettő a lendületesen absztraháló, igényes tervezés példája.¹⁵ Ezért ne vessük el a súlykot: esetünkben a monumentalitás nem okvetlenül valamiféle birodalmi téboly, hanem már az 1930-as évektől észlelhető, megváltozott közösségi gondolkodás hatása a murális művészetekre.

Nagy hiba volna a felszínes utókortól, ha az átkínlódott szocializmus bármilyen művészeti ágát a kollektív megalkuvás árnyával borítaná, eltagadással sújtaná. Az említett senki lazán kipöckölné művészetünk apostolát, Barcsay Jenőt, aki erőteljes, konstruktivista mozaikjaival viszonyítási alap (*Asszonyok*, 1966, *Beszélgető*, 1967). „A múltat végképp eltörölni” szemellenzős újbigottsággal? Bálint Endrét (Palatinus strand, hullámmedence, 1967), Csík Istvánt (Véradó állomás, Szekszárd, 1974), Eigel Istvánt (*Négy évszak*, Debrecen, 1968), Hock Ferencet (*Négy évszak*, Bonyhád, 1981), Kántor Lajost (márványmozaikok a veszprémi Pannon Egyetemen, 1965), Kohán Györgyöt (*A háború emléke*, „Magyar Guernica”, Székesfehérvár–Gyula, 1967), Kustár Zsuzsát (*Mesevilág*, Nagykanizsa, 1970), Marosi Ilonát (*Aranykapu*, Óbuda, Szent-Györgyi Albert Iskola, 1985), H. Mattioni Esztert (hímeskő oltárkép, pesti Szent Rókus-kápolna, 1963), Mester Sándort (*Halak*, csempemozaik, dunaújvárosi kórház, 1966), Moldován Istvánt (*Patrona Hungariae*, Názáret, Angyali üdvözlő-bazilika, 1967–1969), Prokop Péter pap-festőt (*Assisi Szent Ferenc*, *Szent István*, Róma, 1975), Szabados Jánost (a Corvinus Kertészeti Egyetem lépcsőházi márványmozaikja, 1972), Túry Máriát (*Művészetek*, Szekszárd, Agora Színház, 1972), Victor Vasarelyt (csempemozaik a Győri Nemzeti Színházon, 1977) – és akkor még nem is említettük a képzőművészek mozaikmester alkotótársait, mondjuk Csákvári Nagy Lajos ’Zeusz’-t. Bizonyos műveken nagyon meglátszik, hogy a tervezője festő, és nem maga rakja a mozaikfalat. Lehetne akár gobelin is Domanovszky György *Gyümölcszedés* képe (Gödöllői Egyetem átjáró csarnok, 1968). Jóval kézenfekvőbb példa Berki Viola *Törökvilág Magyarországon* képének mozaikba ültetése (Budavári Általános Iskola ebédlője, 1971).

Balázs József Róbert (1930–2010) és fia, Balázs Miklós Ernő (1960) alapvetően megváltoztathatják a mozaikhoz bizonytalanul közeledők nézeteit. Az apa mesterművei esztétikai szempontból is képviselhetik a legújabb kor magyar mozaikját (*Kozmosz*, békéscsabai Sportcsarnok, 1983; *Mandelbrot-ábra*, márványmo-

13 Rác András – Hegyi György: *Hajdúk*, 1952. Hajdúnánás, a Bocskai iskola lépcsőházfalán; Hegyi György: *Gyógyszervegyészek*, 1970.

14 Budapest, Kertészeti Egyetem, 1970. A mozaikot Hegyi György rakta.

15 Nyíregyháza, a volt Mezőgazdasági Főiskola falán, 1970; Nyíregyházi Főiskola, B épületében, 1972.

zaik MTA, Bp.; *Kristálygömb*, márványmozaik szobor (a Budapest Bank korábbi székházában); *Budapest*, márványmozaik, Benczúr Hotel; *Híradás*, márványmozaik, Sopron, MATÁV-székház, 1999; *Zene*, Bakáts-téri Ének-Zenei Ált. Iskola, Budapest, 1985). Balázs Miklós Ernő¹⁶ nemcsak műveivel mutat meggyőző felkészültséget, hanem doktori munkába foglalt tudásával, amelyben beszámol részvételéről Jean Bazaine *A szabadság szárnyalása* című monumentális mozaikjának kivitelezésében (Saint-Dié des Vosges, Franciaország, 1998). Nyugodtan mondhatjuk a legkörültekintőbb tankönyvnek.¹⁷ Honlapján nem feledkezik meg apjáról és munkatársairól sem. Bizonyos, hogy a szakmai hitelességben nagy szerepe van a restaurálásnak, az „elveszett paradicsom” megismerésének.

Az utóbbi évtizedek magyar mozaikművészetét soha nem látott stílusváltozatosság jellemzi. A kompozíciókban teret kapnak a plasztikus elemek, majd a modern szimbolista és absztrakt formák, amelyek az uszodai térben is jól érvényesülnek (ha az élményfürdői tákolmányok nem rontanák az összképet). A direkt szocreált Rác András és Hegyi György viszonylag korán elveti, és elvont, ropogós plaszticitású, mozaikanyagokat is alkalmazó táblaképeket alkot. Rác a nagy felületű modern mozaikban is több telitalálatot jegyez.¹⁸ A műfaj számtalan útja közül az egyik természetesen visszafelé a plasztika felé (Balázs Miklós Ernő: *Elliptika*, márvány, 2011), kézen fogva a vegyes anyaghasználattal, a kollázshoz. Ugyanakkor tragikus buktatók kísérik az útkeresést. Bak Imre: *Felhő* (1976). Egy győri lakótelepi iskola és óvoda melletti szereptelen felületen, az öncélú, kétoldalas betonműtárgy tubusból kiszabadult mozaik-amőbafoltjai nem oldják a szögletes házigyári hangulatot, még inkább elidegenítenek a mesterséges környezettől. Ezt teszi Joao Rivera zavarodott, „rút” betűs csempefala is a Deák téri metróállomáson (1996).

Nincs új a nap alatt. A budapesti Állatkert akváriumának kavicsmozaikja évszázados (kedvencem a tengeri csillag), megint egy másik út a szertelen építészeti organizmusokhoz. Nem várhatjuk, hogy nálunk is szülessen egy Antoni Gaudí, aki édenkert látomását megosztja a világgal (Friedensreich Hundertwasser pacsuliségéből nem kérnénk). A magyar organikus építészetbe viszont beleláthatók rokon elképzelések, az időtlen idők óta ismert kavicsmozaik földi és fali alkalmazása természetes a kerttervezésben is. Kísérletei miatt figyelmet érdemel még a hulladékhasznosító, főleg vadhajtásokat termő irányzat, és az épített teret totálisan magáévá tevő felfogás. A túlhabzó megoldások közül sok vitát váltott ki a hatszögű lép-elem pikkelyekkel borított pécsi Domus áruház (Tillai Ernő, 1981), míg Vasarely *LECEK* című, nagyméretű, égetett sziena és

16 A világhálón: balazsmiklos.hu – „Kavics” (185 cm) mozaikos gránitszobor Kiskunlacháza, 2010.

17 *Mozaikművészet – Elmélet és gyakorlat*. DLA-értekezés, MOME, 2003 – történet, eljárások, anyagok (<http://konyvtar2.mome.hu/doktori/ertekezesek/DLAertekezes-BalazsMiklosErno-2004.pdf>)

18 *A sportok*. Békéscsabai sportcsarnok, a B szektor bejárata, 1988. Lendületes szalaggyakorlat íveinek gesztusa fogja át a sportágikonok rusztikus köveit.

fehér opart csempemozaikja teljes összhangot mutat a Keceli Művelődési Ház klinkertéglás falburkolatával (1984). Összhang. Ha a mozaiktervező teljesen birtokba veheti a teret (budapesti 4-es metró, Szent Gellért-téri állomás), egészen új élményt teremthet. Itt a víz alatti reflexek spirális huzagolásával egyszerre utalhat a Dunára, a fürdő forrásaira, a sebes utazásra. Nem minden idegrendszert bírja ki ezt a kivilágított lefolyóhatást, kicsiségét a város hatalmas érendszerében. A luxusszálloda-ipar még szédítőbb lehetőségei olyan káprázatot kínálnak a mozaikalkalmazással, ami nemcsak a művészi álmok beteljesülését hozhatja, hanem az eszmények földadását is. Az irigyelt tervező eddig nem ismert csábításnak van kitéve a kényúr, sejk, mogul, oligarcha ízlése szerint. Az arany-hatások közönséges alkalmazása lehúzza annak elvont, szakrális jelentéstartalmát. S ha már az ezernyi részecskéből összeálló díszítmény a gazdagságra utal, nosza! A mozaik ma népszerűbb, elérhetőbb mint valaha. Megvehető félkész bájaikkal az előre gyártott mintás táblák, a pompás készletek és leírások, mert a technológiai fegyelem nem mellőzhető. Még csak pár évtizede, hogy ha a státuszszimbólum-hajhász kimondta itthon e bűvös szavakat: Murano, Tiffany, s persze Zsolnay, a mozaikínyencek szemében cinkos fény gyúlt. Tán csak nem holmi sznobizmus kell nálunk ahhoz, hogy – mint a borászatban – a szűkebb szakmán kívül újra elismertté váljon egy régi mesterség? A lényeg persze abban a többletben van, ami dísz tárgy ipari és design-szoftver produkciók fölötti rangot ad műnek, ha Ghirlandaioval szólva „örökéletű festmény” születik.

Visszatérve a „közösségi” vizualitáshoz, vannak még iskoláink, ahol a művésztanárok és a tanulók együttműködve hozzák létre a lépcsőházi, kapubejárati csempemozaikot, ornamentikát, meseképet a hívogató felületeken. Nem giccsek ám, mint a kiskerti bugyutaságok. Íme a színes készség- és figyelemfejlesztés játékosan.¹⁹ Talán az ilyen iskolában ügyeskedő kölkök később mint fogyasztó kirakatnéző fölemeli a tekintetét a 990-re végződő árcédulákról, befogadva egy-egy nyilvános díszítményt napi útvonalán pl. a Fővám téren, a pesti Nagycsarnokkal szemben, ahol a *Nyomdászat allegóriája*²⁰ ragyog a délelőtti napfényben, talán megáll a *Szondy-mozaik*²¹ előtt, feloldva a történelemfelejtő körüli rongyrázást. Vagy gondolatban kiemeli Vasarely pécsi *Jel* szobrából egy Rubik-kockát, és képzeletben megtekéri, rácsodálkozva, hogy mit haladt a világ a mozaik talányaival.

19 Pl. szombathelyi Waldorf iskola; Petőfi általános iskola, Szeged.

20 Egy hajdani nyomdaépület homlokzatán (Bp., Fővám tér 4., Süsz Dávid nyomdája volt, 1913).

21 A Szondi utca–Teréz körút sarkán. Haranghy Jenő grafikus, festő, iparművész munkája (1947). Az Iparművészeti Iskola tanára volt.